

על דעת בעל 'משנה ברורה' במציצה במילה ע"י ספוג

א. כתב בביאור הלכה סימן שלא סעיף א ד"ה ופורעין ומוצצין:

ע"י בתשובות בנין ציון סימן כ"ג וכ"ד דהמציצה דוקא בפה ולא ע"י דבר אחר שהמציאו הרופאים החדשים, ובתשובת יד אלעזר סי' [לא כתוב מספר הסימן!] מתייר למצוץ בספוג בדבוקה דיותר טוב ממציצה בפה, ואפילו בשבת יש להתיר בספוג, עיי"ש [פ"ת על או"ח].

עד כאן לשון הביאה"ל.

במהדורות המקוריות של המשנה ברורה יש כאמור רווח אחרי המילים: "ובתשובת יד אלעזר סי" שנועד לבטא את העובדה שחסר כאן מספר הסימן של תשובת יד אלעזר. במהדורות החדשות יש ששמו סוגריים ובתוכם קו כדי להדגיש זאת, ויש שהשלימו את מספר הסימן בשו"ת יד אלעזר¹.

ב. רבים תמהו על לשון המ"ב, שאפשר להבינה שהיא רומזת שמסקנת הדין נוטה כהיד אלעזר. ולכאורה קשה, איך הכריע רבנו המ"ב נגד הבנין ציון, בעל 'ערוך לנר', שהוא מרבותינו המובהקים, ואילו רבי אלעזר הורביץ אב"ד וויען (וינה), אם כי ודאי היה גדול בתורה וביראה ומשיב מפורסם², מ"מ לא נתקבלו דבריו בהוראה כפי שנתקבלו דברי ר' יעקב יוקב עטלינגר בעל הערוך לנר שהיה מגדולי החכמים בדורו³. ואם נבוא לדון מצד הדברים עצמם, או מצד הכלל שנוקטים כבתראה, הרי הבנין ציון שם ראה את תשובת היד אלעזר, ודחה אותה בטענות ובראיות מכריעות! וצריך ביאור טובא מה טעם החליט המ"ב להטות את הדין כהיד אלעזר⁴.

ג. ואעתיק לשונו של בעל שו"ת שבט הלוי (חלק ב סי' קל):

1 נדפס אחרי פטירת המחבר בווינה תר"ל.

2 חי בין השנים תקס"ג-תרכ"ח. היה נכד בעל ההפלאה ומתלמידי החת"ס.

3 חי בין השנים תקנ"ח-תרל"ב.

4 עוד דנו על דברי היד אלעזר בתשובתו שהביא שגם רבו החת"ס התייר למצוץ בספוג בניגוד למנהג קהילות הונגריה ותלמידי החת"ס שהולכים בדרכיו, עד שהעלו חשד שיש כאן איזו טעות ולא יצאו הדברים מפי החת"ס. ומצאו בשו"ת מהר"ם שיק (או"ח סי' קנב) שהחת"ס התייר דווקא בההיא עובדא של היד אלעזר, מפני שהיה חולי מדבק למוהל שהיה מקורב למלכות והייתה זו הוראת שעה, ובהמשך מצאו תשובה זו בכת"ק של החת"ס, אך היא לא נדפסה בתשובותיו. ואכמ"ל בזה.

בנדון מציצה ע"י ספוג⁵... והגאון בנין ציון סי' כ"ד שרמזו עליו במ"ב סימן של"א כבר הביא דברי בעל יד אלעזר הנ"ל (וכן הובא בשדי חמד בקונטרס המציצה) ודוחה אותו בשתי ידיים, ומביא שם [=היד אלעזר] מהוראת מרן החת"ס ז"ע, ולא נתקבלה על ליבו [=של בעל ערו"ל] רק צריך להחמיר מאוד שלא לעשות בספוג, עיי"ש שהאריך בדברים נכונים בזה. ע"כ תמה אני על הגה"צ בעל מ"ב ז"ע שהעתיק בתחילה דברי בעל בנין ציון ואח"כ דברי בעל יד אלעזר, וזה קלקול השורה, דכיון דהגאון בנין ציון מדחה בדברים ברורים הוראת הג"ג מהר"א הורביץ ז"ל - בדין היה להעתיק לבסוף דברי בעל בנין ציון, דזו מסקנת ההלכה.

ובחלק ח סי' צ כתב:

וכבר כתבתי בכמה מקומות דבמחכ"ת קלקול השורה יש כאן, דלא היה לו להעתיק דברי היד אלעזר אחרי דברי הבנין ציון, כיון דהדברים בהיפך, דהבנין ציון ראה דברי יד אלעזר וחלק עליו בחזקת יד דמבטל הל"מ ומעיקרי המצוה, וכבר נדחו דברי היד אלעזר מגאוני וצדיקי הדורות.

וכעין זה כתב גם בחלק ו סי' קמח, והוסיף "דדברי בנין ציון נאמרו לאחרונה, וראה דברי היד אלעזר וחלק עליו מאוד, והמחמיר הוא האחרון שהלכה כמותו". ע"כ.

ד. ויש להעיר בזה שני דברים: ראשית - כל הדיבור הזה בביאור הלכה הוא העתקה מדויקת מספר פתחי תשובה או"ח להגר"י איסרליין⁶. ושנית - כבר בפ"ת או"ח שם אין ציון של הסימן בשו"ת יד אלעזר, והמקום נשאר חלק לסמן שחסר כאן המראה מקום. המ"ב העתיק את הדברים כמו שהיו לפניו שם, וכנראה שלא היה בהישג ידו שו"ת יד אלעזר כדי לראות את דבריו בפנים (זהו גם האיזכור היחיד של שו"ת יד אלעזר במ"ב).

אמור מעתה, את דברי היד אלעזר עצמו מסתבר מאוד שלא ראה המ"ב כלל, וייתכן שגם לא ראה את הבנין ציון, ואין כאן אלא העתקה מספר פתחי תשובה ותו לא מידי. וכיון שבדברים המובאים בפ"ת אין רמז לעובדה שהבנין ציון הביא דברי היד אלעזר ודחאם וכו', סרה תלונה זו מעל רבינו המ"ב.

ה. ועדיין יש לבאר טעמו של הגאון בעל הפ"ת או"ח בזה. והנה הדעת נותנת בוודאות שלא היה ספר יד אלעזר לפניו בשעה שהביא דבריו, ולכן לא ציין את מספר הסימן (ואילו היה לפניו ללא ספק לא היה מונע עצמו מלכתוב בתוך דבריו שכך הורה החת"ס, כפי שמפורש בדברי היד אלעזר). ולמעשה גם את שם הספר 'יד

5 והאריך שם לגבי ייחוס ההוראה להחת"ס ובדעת מהר"ם שיק והראוי להורות ויעו"ש.

6 וילנה תרל"א. חיבר גם ספר תוספת ירושלים המובא במ"ב. ואינו לבעל פתחי תשובה בשאר חלקי שו"ע שלא הדפיס חיבור על או"ח.

אלעזר' העתיק בט"ס כ"ד אליעזר', מה שמחזק את הסברה שבזמן הכתיבה הספר לא היה לפניו (אם כי ייתכן שזו טעות סופר בעלמא).

ו. והנה בבנין ציון הביא דברי הג"ר אלעזר מווינה שהביא הוראה מהחת"ס וכו', אבל לא כתב כלל שהדברים נמצאים בשו"ת יד אלעזר, ומתוך הקשר הדברים שם ברור שמדובר בדברים שנתפרסמו בכתבי העת של אותה תקופה (ולמעשה שו"ת יד אלעזר יצא לאור רק בשנת תרל"א שנים רבות אחרי פולמוס זה שהחל בשלהי שנת תר"ו). מעתה נוח לשמוע שבעל פ"ת בשעת כתיבת הדברים לא ידע לזהות את הרב המושג בתשובת הבנין ציון עם דברי היד אלעזר, שידע אותם בלי שהכיר את מקורם.

ז. ויש להוסיף שדרך המלקטים לציין לעצמם סיכום של תשובות וידיעות לשם הכנסה עתידית לספר, וייתכן שראה בשעתו את היד אלעזר במקור וציין אותו לעצמו בלי ציון הסימן, ובזמן אחר ראה את הבנין ציון וסיכם לעצמו את המסקנה, ושוב העלה על הכתב את שתי הידיעות האלו ולא נתכוון להכריע ביניהם וכתב כפי ההזדמן, ואולי אף הקדים את הבנין ציון מפני חשיבותו ולא נתכוון שדברים שהביא אח"כ ממחבר פחות ידוע, ואף בלי מקור, יהוו הכרעה. וכמובן שייתכן גם שמעולם לא ראה את היד אלעזר והעתיק מאשר כתבו לו אחרים וכדומה, ואין בידינו לדעת מה היה לפניו ומתי.

ובאמת שהפ"ת הדגיש בהקדמתו שאינו לוקח אחריות על המובאות, ושהעתיק גם דברים שהיו לו הערות עליהם, וגם ממחברים שאין לסמוך על הכרעתם בדברים חמורים, ושהוא עצמו כמה פעמים כשהגיעה שאלה למעשה לא סמך על העתקותיו בלי לעיין שוב בפנים, וכנראה שגם לא נתכוון שילמדו הלכה מתוך סדר הבאת הספרים על ידיו.

ועכ"פ נראים הדברים שלא היתה כאן השוואת השיטות והכרעה להלכה שיש לדון בטעמה, אלא יש כאן צירוף של שתי ידיעות שהביא המחבר לידיעת הקורא, ותו לא. ח. וראה בשו"ת שבט הלוי חלק י סי' קסח (בתשובה להגרמ"ב פירוטינסקי בעל ספר הברית):

וכ"ת מסר אשר קיבל מהגאון הרמ"מ זקס זצ"ה חתנו של החפץ חיים זי"ע מפה קודשו של הח"ח, שהתרעם על המחמירים כ"כ במציצה בפה. ואין

מתוך ההקדמה: "לא כהמאספים הראשונים האחרונים, כי הראשונים ברוחב ליבם ידעו לברר את הסולת הנקיה לפי דעתם ובידם היה גם לחלוק על המחבר אשר לא ישרו דבריו בעיניהם, לא כן אנן יתמי דיתמי אשר אין בידינו לחלוק וגם אין הזמן גרמא לחתור אחרי ראיות המחברים אשר רבו... אשר על כן רשמתי לי את אשר מצאתי אף את אשר בעת עיוני בדבריו לא ישרו דבריו בעיני, כי לא היה בידי לברר... ואנוכי בעצמי כמה פעמים כשבא איזה מעשה לידי לא סמכתי על רישומי בספר עד אשר יגעתי לעיין היטב בהתשובה, ואף גם זאת כי ליקטתי גם מאיזה מחברים דלאו דסמכא ניהו ואין לסמוך על דבריהם כי אם לסניף בעלמא או בדבר קל..."

אני נר"נ בזה כי נאמנים עלי דברי מעכ"ת, אלא שאנחנו עושים כפי המקובל לנו. ורוצה אני למסור לכ"ת עובדא שהי' לי עם מרן החזון איש זי"ע, וידוע בודאי לכ"ת קרבתו אלי, ופעם אחת הלכנו יחד לברית והוא הי' סנדק וראה שאני קצת מפקפק במוהל אם יעשה מציצה בפה או לא, ניגש אלי החזון איש זי"ע ואמר לי במתק לשונו, אצלנו כבר הענין אחרי הפרצה, אבל אצליכם עדין הענין לפני הפרצה, תהיו חזקים לעמוד ע"ז, עכ"ל קדשו.

ויש להעיר כי כנראה מה שהיה נפוץ בליטא, ושכנראה נעשה ע"י המוהל לפני החזו"א ועליו מספר בעל שבט הלוי, היה מציצה ע"י שפופרת, שבזה התיר הג"ר יצחק אלחנן במקום שיש סיבה ראויה לדבר. וטענות הבנין ציון אינם שייכות לגבי שפופרת, כי עיקר דבריו לומר שהספיגה בספוג אינה דומה למציצה ששואבת הדם וכו', ואילו המציצה בשפופרת עושה את אותה פעולה רק בלי מגע של הפה. וייתכן שהח"ח התרעם מפני שבזמנו ומקומו היה בזה תיקון למנוע את ביטול המציצה לגמרי, או את החלפתה בספוג שאינו מוצץ.

וכמדומה שכדאים הדברים הנ"ל להעמיד מקחו של רבינו המ"ב, ולבאר דברי הגאון בעל פ"ת או"ח, ויש בהם גם נפ"מ מסוימת להלכה, לבסס הכרעת הבנין ציון ודעימיה שנתקבלו דבריהם להלכה שאי אפשר כלל לקיים המצוה ע"י מציצה בספוג.

ט. לעיקר הנידון של מציצה בספוג, יש לציין לספר 'מצות המציצה' מרבי סיני שיפר אב"ד קרלסרוה שבגרמניה, שהוציא לאור נכדו רבי סיני אדלר (לשעבר רבה של אשדוד, ראש כולל מר"ץ במבשרת ציון), שבו ביאר היטב מבחינה רפואית והלכתית את התועלת שבמציצה, ואת העובדה שבספוג לא קיימת תועלת זו.

י. סיכום הדברים: הג"ר אלעזר הורוויץ מווינה בעל יד אלעזר התיר לקיים את המציצה במילה ע"י ספוג, ונחלקו עליו מחכמי דורו ביניהם הערוך לנר בשו"ת בנין ציון, שביאר בטענות מכריעות שאין יוצאים בצורה זו. יש שהבינו מדברי המ"ב בביאור הלכה שדעתו להכריע להלכה כשיטת היד אלעזר ודלא כהבנין ציון, ותמיהו על הכרעה זו. בדברינו נתבאר שדברי המ"ב הם העתקה מילולית מספר פתחי תשובה או"ח, וניכר שהמקורות עצמם לא היו לפני עיניו, כך שאין לראות כאן הכרעה של בעל המ"ב⁸. כמו כן הראינו שמתוך דברי הפ"ת עצמו על מגמת ספרו נראה ברור שגם הוא לא התכוון כלל להכריע בספרו בין השיטות שהוא מביא, ואף הדגיש בהקדמתו שהוא עצמו אינו סומך על ציוניו להלכה בלי בדיקה, ונראה שאף סדר המובאות אצלו הוא אקראי, ואינו מבטא כל כוונה להכריע. עוד בואר שאין להשוות כלל מציצה בשפופרת שהתירו פוסקים רבים, למרות שגם בזה רבים נהגו להחמיר, לבין מציצה בספוג שלמעשה אין להקל בה כלל.

8 לאחר זמן מצאתי בששו"ת צ"ץ אליעזר חלק יח סי' כד עמד על עיקרי דברים אלו, ובכל אופן משנה לא זזה ממקומה.